

Maruzsa Zoltán

Tisza István és az első világháborúhoz vezető válság

Abstract

The aim of the essay is the examination of the decisions which led to the breaking out of the WWI, and clearing of the Austro-Hungarian Monarchy, and especially Hungary's wartime role. The analysis amplifies the events' background, the Hungarian projections of the geopolitical situation with the help of the Prime Minister István Tisza and his political perspective. The essay shows the wartime situation by the historical literature, the delivered speeches in the Hungarian national assembly and the obtainable correspondences. The article draws a distinction between wartime responsibility and wartime crime while holds responsible for the whole European political elite because of the breaking out of the cataclysm.

Keywords: István Tisza, 1914 july crisis, war crime, Austro-Hungarian Empire, Sarajevo, First World War.

Az első világháború centenáriuma kiváló alkalom a már rendezettnek vélt kérdések ismételt felvetéséhez, rég lezártnak hitt viták újragondolásához. Az ismételt felvetésre érdemes kérdések körébe tartozik Magyarországon a korabeli hatalmi elit, a magyar kormány háborús felelősségének kérdése. Hozzá kell rögtön tenni: a kérdésnek azért van az indokoltnál jóval nagyobb súlya, mert ez az elmúlt egy évszázadban erősen átpolitikált ügygé vált, nem utolsósorban azért, mert a trianoni békeszerződés egyértelműen megállapította Magyarország háborús felelősségét, és részben erre alapozva, ebből vezette le a Magyarországgal aláírt békeszerződés tartalmát. A békeszerződés kimondta: „A Szövetséges és Társult Kormányok kijelentik és Magyarország elismeri, hogy Magyarország és szövetségesei, mint e veszteségek és károk okozói, felelősek mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a Szövetséges és Társult Kormányok, valamint polgáraik az Ausztria-Magyarország és szövetségesei támadása folytán rájuk kényszerített háború következményeképpen elszenvedtek.”¹ Értethető okból a két világháború között a trianoni szerződés revízióját külpolitikai célnak tekintő kormányok – és a tankönyveket író történészek – mindent elkövettek a magyar háborús felelősség tagadása és ennek propagálása érdekében.²

¹ 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. 161. cikk. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7489>

² Bővebben: ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009.

A szovjet megszállás után fordult a kocka, és a kommunista szellemiségű történetírás a jobbagyság és a munkásság osztályharcos elnyomása és számos más kreált bűn mellé az első (és a második) világháború felelősségét is odavarrta a magyar történelmi elit, a grófok, bárók, dzsentrik és polgárok nyakába, országvilág előtt, a tankönyvek hasábjain is deklarálva a magyar miniszterelnök, gróf Tisza István személyes felelősségét a világháború kirobbantásában.³ Hosszú idő elteltével a szakszerű történeti kutatás a nemzetközi történetírás eredményeire is tekintettel esetenként már a rendszerváltás előtti években is képes volt reális képet festeni 1914 nyarának eseményeiről, 1990 után pedig a szakmai közvélemény a legkülönbözőbb perspektívájú hazai és nemzetközi irodalmat vehette kezébe, a szélesebb társadalmi nyilvánosság számára azonban napjainkig is meghatározóak maradtak a korábbi évtizedek politikai kliséi. Érdemes tehát kihasználni az alkalmat és ismételten megvizsgálni a magyar kormány háborús felelősségének kérdését.

A kérdés külpolitikai jelentőségével már Tisza István is tisztában volt, amikor még a háború utolsó napjaiban – 1918. október 22-én – így fogalmazott a Képviselőházban: *„Engedelmet kérek, ellentétbe helyezkedünk a tényekkel, és a magyar nemzetet egy nagy erkölcsi tőkéjétől és fájdalom, nagyon nehéz körülmények között reánk zúdított béketárgyalások között egy nagy segítő támaszponttól fosztja meg az, (Igaz! Úgy van! jobbfelől) aki úgy igyekszik beállítani a kérdést, mintha ennek a nemzetnek háborús szenvedélyei vagy agresszív céljai okozták volna a háborúnak akár felidézését, akár a háborúnak ilyen folytatását.”*⁴ Ahhoz, hogy megértsük a magyar kormány és azon belül is Tisza István miniszterelnök helyzetét 1914 júliusában, át kell tekintenünk a magyar kormány külpolitikai helyzetét, politikájának nemzetközi környezetét.

Tisza István külpolitikai törekvéseinek középpontjában a realitások álltak, ezek talaján kívánta képviselni a magyarság érdekeit. Ezért Tisza a korszakban nagyon is divatos és hangzatos függetlenségi politikát nem támogatta, hanem az 1867-es kiegyezés támogatója volt egészen 1918 októberéig, amikor a Monarchia ausztriai felének összeomlása ezt már az ő álláspontja szerint is fenntarthatatlanná tette.⁵ 1914-ben azonban úgy ítélte meg – számos 67-es alapon álló kortársával egyetemben –, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia léte a magyarság számára kedvező fejlődési feltételeket kínál, hiszen a Monarchia részeként egy európai nagyhatalom védelmező keretei között gyarapodhat, a birodalmi méret és katonai erő továbbá garantálja Magyarország területi épségét és gazdasági fejlődését.⁶ A területi integ-

³ A háborús bűnösség kérdését ezen szellemiségben veti fel például MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. Szikra, Budapest, 1948.; HECKENAST-INCZE-KARÁCSONYI-LUKÁCS-SPIRA: *A magyar nép története*. Művelt nép, Budapest, 1953.

⁴ *Országgyűlési Képviselőházi Napló* 1910/XLI., 398-406.

⁵ MARUZSA Zoltán: *Tisza István külpolitikai koncepciója az I. világháború végén*. Kommentár 2011/5.

⁶ GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos: *A huszadik század története*, Pannonica, Budapest, 2000. 20.

ritás garanciája nagyon fontos volt ezen generáció számára, mert pontosan tudatában voltak annak, hogy Magyarország lakosságának csak a fele magyar anyanyelvű, és 1848-49 tanulságai azt is megmutatták számukra, hogy a nemzetiségek lakta periférián bizony a magyarság politikai hatalmának fenntartása külső segítség nélkül kétséges, különösen a századfordulón a szláv népek körében igen népszerű pánszlávizmus korában, mely minden körülmények között számíthatott az aktív külpolitikát folytató orosz nagyhatalom támogatására. Olvasatukban csakis a Monarchia részeként fennálló Magyarország szegülhet ellen az orosz nagyhatalomnak, és paradox módon ennek köszönhetően őrizhető meg az országon belül a magyarság politikai hatalma, a magyarság szupremáciája, Magyarország nemzeti jellege.⁷

A Monarchia léte mellett persze nem csak külpolitikai megfontolások szóltak: szempont volt a politikai realitások talaján álló politikusok számára az is, hogy a Monarchia léte Magyarország számára gazdasági téren is hasznos, hiszen a magyar agrárfelesleg kiváló piacokra talált az iparosodottabb nyugati tartományokban, ugyanakkor az onnan érkező tőke a magyar ipar fejlesztésében vette ki aktívan a részét.⁸ A gazdasági fejlődés a korszakban sikeresen kapcsolódott össze az urbanizációval, az oktatás és kultúra színvonalának emelkedésével, ami végső soron nagyban elősegítette a magyarság számarányának növekedését, ami pedig erősítette a magyar szupremácia bázisát.⁹

Úgy tűnhetett tehát, hogy jó irányba mennek a dolgok, vélhetően ennek köszönhetően érdemelte ki később ez a korszak „a boldog békeidők” jelzőt, még akkor is, ha ezek a ma már nyilvánvaló tények az adott korban erősen vitatottak voltak. Talán ennek a töretlen fejlődésnek is köszönhető, hogy a magyar kormánynak – a korabeli Európában szinte már szokatlan módon – nem voltak területi követelései, éppen ellenkezőleg: Magyarország a status quo fenntartásában volt messzemenőig érdekelt, ami nyilvánvalóan szöges ellentétben állt bármilyen expanzív, háborús politikával, kivéve persze egy olyan preventív háborút, ami a status quo megváltoztatását szorgalmazó ország(ok) ellen folyt.¹⁰ Tisza és hívei mindezek alapján úgy látták, hogy a létező keretek fenntartása a magyarság számára előnyös, ezért nem véletlen, hogy a történetírás Tisza Istvánt a dualizmus fenntartásának egyik legkeményebb híveként tartja számon. Ez részben már külpolitikai koncepciója egyik alappillérenek is tekinthető, hiszen Budapestről nézve a dualizmus fenntartása félig-meddig a külpolitika szükséges, elsődleges keretének számított.

⁷ ifj. BERTÉNYI Iván: *A gyűlölt Tisza István*. 23-27. IN: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk: MARUZSA Zoltán, PALLAI László. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2011.

⁸ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a 20. században*, Osiris, Budapest, 2001. 25-70.

⁹ TÓKÉCZKI László: *Tisza István eszmei, politikai arca*, Kairosz, Budapest, 2000. 95-106.

¹⁰ BARTA Róbert: *Tisza István és a preventív háború koncepciója*. 208-212. IN: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk: MARUZSA Zoltán, PALLAI László. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2011.

Mivel akkoriban még nem létezett a kontinens békéjét garantáló Európai Unió és NATO, így a korabeli Európa a nagyhatalmi szövetségek, koalíciók Európája volt, és már több, mint egy évszázada a kontinentális egyensúly jellemezte. Az Osztrák-Magyar Monarchia is szövetségeseket keresett, a kínálat azonban korlátozott volt: mivel egy kétfrontos háborúhoz nem érezhette magát elég erősnek, egyik szövetségesét két szomszédja, a Német Birodalom és az Orosz Birodalom közül lehetett és kellett kiválasztania. Mivel Bismarck zsenialitása átmenetileg képes volt ezt a három nagyhatalmat egy szövetségi rendszerben összekapcsolni, a kérdés csak 1887 után merült fel, a századfordulótól felerősödő pánszláv törekvések és az orosz kormány területi igényei miatt azonban a szövetség Moszkvával a 20. század második évtizedében már kizárt volt. Az orosz nagyhatalom egyértelműen a Monarchia és azon belül Magyarország területi integritását kérdőjelezte meg, amikor a mai Kárpátalja ukrán lakossága körében támogatta a pánszláv agitációt, vagy éppen a Magyarország déli határainál fekvő Szerbia Monarchia-ellenes törekvéseinek legfontosabb támogatója volt.¹¹ Az első világháború kirobbanásakor Oroszország hadicéljai között is szerepelt Magyarország északkeleti területeinek közvetlen katonai megszállása. Itt jegyezhetjük meg: csak a bolsevik hatalomátvétel és a kirobbanó polgárháború akadályozta meg az orosz kormányt abban, hogy már 1918-ben uralma alá vonja Közép-Európát, valahogy úgy, ahogy az 1945-ben – természetesen más geopolitikai körülmények között – végül bekövetkezett. Az Osztrák-Magyar Monarchia tehát két potenciális szövetséges nagyhatalom közül azt választotta – csak azt választhatta –, mely elvileg nem fenyegette területi épségét, ez pedig a Német Birodalom volt.¹²

Az adott helyzetben Tisza István külpolitikájának alapja is a Német Birodalommal fenntartott szövetség volt. Száz év távlatából és két – a németekkel szövetségben elvesztett – világháború tapasztalatai alapján ez talán támadható, de ne feledjük, hogy akkor a Német Birodalom Európa legerősebb nagyhatalmának számított, így a vele való szövetség akkoriban népszerű volt, és jelentős erőt képviselt.¹³ 1882-től ráadásul Olaszország is ezt a koalíciót erősítette, így a Monarchia északi, nyugati és délnyugati határai biztosítottak látszottak. Merőben más volt azonban a helyzet keleten és délen. Keleten a Monarchia az egyértelműen expanzív stratégiai célokat megfogalmazó és rohamtempóban fegyverkező, katonai céljaival összhangban álló vasútvonalakat építő Orosz Birodalommal volt határos,¹⁴ délen és délkeleten pedig a Balkán

¹¹ DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada*, História - MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994. 228.

¹² ifj. BERTÉNYI Iván: *Az első világháború okai*. 12. IN: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk: ROMSICS Ignác. Kossuth, Budapest, 2010.

¹³ DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada*, História - MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1994. 203.

¹⁴ ORMÓS Mária - MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris, Budapest, 2003. 175.

kis államai területek el, melyekért stratégiai jelentőségük miatt komoly vetélkedés alakult ki; úgy is fogalmazhatnánk: Európa keleti felében ez a térség vált a nagyhatalmak ütközőzónájává, ennek minden következményével, amint azt látni fogjuk. A Képviselőházban 1918. október 17-én tartott beszédében Tisza István így szólt a korábbi orosz veszélyről és a német szövetségről: „... abba a szövetségi rendszerbe, amelynek hű tagjai voltunk és vagyunk mindaddig, amíg fennáll: egy olyan veszély hajtott bele – a hódító, agresszív, autokrata Oroszbirodalom törekvései ellen való védekezés szükségé”.

Az a tény, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia és a Német Birodalom szövetségével szemben idővel létrejött a francia-orosz szövetség, az európai nagyhatalmi politika hagyományából az adott nemzetközi helyzetben egyenesen következett, és önmagában nem veszélyeztette a kontinens biztonságát, hiszen megteremtette a hagyományos nagyhatalmi erőegyensúlyt.¹⁵ Amikor tehát Tisza István a német szövetséget támogatta, ezt azzal a hittel tette, hogy Magyarországot a világ egyik legerősebb és legdinamikusabban fejlődő hatalmának oltalma alá helyezte – ennél megnyugtatóbb helyzetet a politika nem ismer. Utólagos bölcsességgel persze felrögható neki, hogy nem vette észre: éppen ez a hatalmas német dinamizmus fogja kiváltani a világ többi hatalmának ellenszenvét, és végül – összefogva ellene – legyőzik majd a legyőzhetetlennek hitt Németországot. Azt sem vette kellő súllyal számításba, hogy a szövetségi viszonyból fakadóan a Monarchia, azon belül pedig Magyarország is céltáblájává vált az 1871 óta a Német Birodalom ellen fegyverkező Franciaországnak, még akkor is, ha a közvetlen francia-magyar viszonyban nyilván nem volt közvetlen ok a szembenállásra.

Azzal az antant és a központi hatalmak vezetői is tisztában voltak, hogy a szövetségi rendszerek közötti háború csak idő kérdése. Nem is készültek másra, a korabeli Európa tele volt támadó szellemiségű katonai tervekkel. Mai szemmel nézve ez persze elképesztő, de akkoriban természetesnek számított, hogy a politika a háborúra – Clausewitz szellemében – úgy tekintett, mint a (kül)politika folytatására más eszközökkel. Teljesen más volt akkoriban a háborúról alkotott fogalom is, mint manapság, két világégés után. Nem véletlen: a két világháborúval ellentétben a 19. század háborúi rövidek voltak, viszonylag kis emberveszteséggel jártak, és többször évtizedes politikai konfliktusokat oldottak meg (gondoljunk csak a német egység kérdésére). A nagy háborúra több ok és alkalom kínálkozott már 1914 júliusa előtt is, a felek azonban kivártak, átmenetileg visszavonultak vagy elégedettek voltak a pozíciók kisebb mértékű javulásával.¹⁶ Az, hogy a számos helyi konfliktus közül éppen a Balkán bizonyult a puszkaporos hordónak, számos

¹⁵ ORMOS Mária-MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris, Budapest, 2003. 172-178.

¹⁶ ORMOS Mária-MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris, Budapest, 2003. 224-226.

körülmény együttállásának köszönhető, egy nagy európai háború azonban álláspontom szerint nem volt elkerülhető, Magyarország pedig ebből semmiképpen sem maradhatott ki, hiszen területe egyértelműen a nagyhatalmi ambíciók célkeresztjében volt.

Amint azt már láttuk, a 20. század első felében a Balkán a Monarchia és az Orosz Birodalom ütközőzónájává vált: a térség kis államai szemben álltak a folyamatosan gyengülő Török Birodalommal, vetélkedtek egymással, és egymás ellenében is keresték a nagyhatalmak támogatását.¹⁷ A status quot 1912-1913 folyamán a két Balkán-háború változtatta meg, melyek eredményeképpen 1913 őszére a Moszkva által támogatott Szerbia jelentősen megerősödött, a Monarchiával szimpatizáló Bulgária ugyanakkor katonailag és területileg is meggyengült, a központi hatalmakkal szövetségi viszonyt fenntartó Románia pedig az oroszok irányába kezdett puhatolózni.¹⁸ Ez a helyzet a Monarchia Kelet-Balkánon betöltött pozícióinak teljes elvesztését jelentette, egyben néhány év stabilizációt követően rendkívül előnyös helyzetet eredményezett volna az Orosz Birodalom számára egy, a Monarchia elleni katonai támadáshoz: már nem csak a keleti, de a déli határ is veszélyben forgott, és ez a korabeli légkörben, a nagy háborúra készülve – mai világunkban nehezen megérthető módon – reális és közeli veszélynek tűnt.

Abban mindenki egyetértett Bécsben és Budapesten, hogy a változások ellensúlyozására valamit tenni kell, csak a módszerben voltak eltérések. A Monarchia katonai vezetése már ekkor, 1913 őszén háborút szorgalmazott Szerbia ellen, ami helyreállíthatja a Monarchia nagyhatalmi tekintélyét, megerősítheti Románia bizalmát és elkötelezettségét, illetve területileg is megerősítheti Bulgáriát.¹⁹ Világháborút természetesen senki nem akart, arra

¹⁷ ifj. BERTÉNYI Iván: *Az első világháború okai*. 12-15. IN: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk: ROMSICS Ignác. Kossuth, Budapest, 2010.

¹⁸ Tisza István a Képviselőházban 1918. október 22-én tartott beszédében így írta le ezt a helyzetet: „Minő viszonyban hagyta vissza a bukaresti béke a bennünket legközelebről érintő világ részét? A Balkánon óriásilag megnövekedett Szerbiával és megnövekedett Görögországgal állottunk szemben, melyeknek akkori érzülete minden volt, csak barátságosnak nem volt mondható a monarchiára nézve. A velük szemben álló állam: Bulgária teljesen kimerülve és összetörve, jóformán tehetetlen állapotban volt. Románia elidegenedett a hármasszövetségtől. Az az érzésünk kellett, hogy legyen, hogy Romániát már félíg elvesztettük, és számolnunk kellett a veszéllyel, hogy egészen el fogjuk veszíteni. Ezzel szemben az orosz politika mind erősebben kiélezte ellenünk irányuló tendenciáját. A Balkánon és az Oroszbirodalomban olyan nagy horderejű stratégiai előkészületek történtek vasúti építési téren és egyéb tereken, amelyek kétségtelenné tették azt, hogy két-három esztendő lefolyása után az Oroszbirodalom olyan katonai készütséggel és szervezkedéssel, aminővel ezelőtt még sohasem bírt, harcra készen, fenyegető állásban fog északi határainknál állani. Azok, akik akkor felelősek voltunk a monarchia külügyeinek intézéséért, elsősorban azt láttuk feladatunknak, hogy igyekezzünk olyan befolyást gyakorolni a balkáni eseményekre, amelyeknél fogva az erőviszonyok javunkra változzanak meg úgy, hogyha esetleg néhány év múlva beállana az orosz készenlétnek az általam említett állapota, akkor legalább a Balkánon erősebb szövetségesekkel és olyan politikai helyzettel találjuk szemben magunkat, amely hátvédet és oldalvédet nyújthat egy észak felől bekövetkező esetleges támadással szemben.”

¹⁹ ifj. BERTÉNYI Iván: *Az első világháború okai*. 13. IN: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk: ROMSICS Ignác. Kossuth, Budapest, 2010.

felkészületlennek tartották a hadsereget, a vezérkar csak egy gyors, rövid, regionális háborúban gondolkozott, mely megfelelő pozíciókat teremt a majdani nagy megmérettetéshez. Ezt az elképzelést a háborús opcióval 1913 őszén még Tisza István is támogatta, de csak a politikai eszköztár kimerítése után.²⁰ A magyar miniszterelnök úgy vélte, hogy ezek a célok politikai eszközökkel is megoldhatóak: Szerbia elszigetelhető, Bulgária szövetségesként is megerősíthető, Romániára a Német Birodalom kellő nyomást tud gyakorolni, továbbá elképzelhetőnek tartotta a megegyezést az erdélyi románokkal is, ami ismét közelebb hozhatta volna Budapestet és Bukarestet.²¹ Tisza ekkor még keresztül tudta vinni az akaratát: nem lett preventív háború. Az általa szorgalmazott politika eredményeihez azonban néhány év kellett volna, ami nem állt rendelkezésre: 1914. június 28-án bekövetkezett a sarajevói merénylet, mely Ferenc József császár, valamint a Monarchia vezérkari főnöke (Conrad) és a külügyminiszter (Berchtold) számára a szerb provokációk utolsó cseppjét jelentette a pohárban.

Mivel a meggyilkolt Ferenc Ferdinánd közismerten nem volt túlságosan baráti véleménnyel sem Magyarországról, sem a dualista rendszerről, de magával Tisza Istvánnal sem ápolt jó viszonyt, így a magyar miniszterelnök számára elsősorban a balkáni politika kisiklását jelentette a merénylet: a háború kérdése ismét napirendre került. Tisza világosan látta, hogy nem ismételteti meg sikerrel 1913 ősze taktikáját, ugyanakkor 1914 nyarán még kedvezőtlenebbnek látta a katonai helyzetet. Nem volt pacifista, nem tartotta elkerülhetőnek a nagy háború kitörését, de nem tartotta alkalmasnak az időpontot. Már nem bízott abban, hogy sikerül a katonai beavatkozást helyi keretek között tartani, számított Románia ellenséges magatartására, és szinte biztosra vette Oroszország beavatkozását Szerbia oldalán, tehát pontosan azokat a lépéseket, melyeket a Monarchia a katonai beavatkozással egy későbbi háború esetén el akart kerülni.²² Az sem volt kérdéses számára, hogy egy szerb-román-orosz fronton kialakuló háború szükségszerűen Magyar-

²⁰ BARTA Róbert: *Tisza István és a preventív háború koncepciója*. 212. IN: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk: MARUZSA Zoltán, PALLAI László. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2011.

²¹ Tisza István a Képviselőházban 1918. október 22-én tartott beszédében így szólt Románia, Bulgária és Magyarország viszonyrendszeréről: „Nézetem szerint a helyzet kulcsa Bulgáriában volt. Bulgáriával, melyet a bukaresti béke megfosztott győzelmeinek összes gyümölcseitől, amelyet megfosztott attól, hogy maczedóniai fajrokonáival egyesülhessen, Bulgáriával kellett igyekeznünk olyan megállapodásra jutni, amely annak idején lehetőleg békés úton biztosítja Bulgária számára az őt joggal megillető egyesülést maczedóniai fajrokonáival, másrésztől azonban módot nyújtson egy Bulgária és Románia közötti békés megegyezésre, másfelől Bulgáriával kötött szövetségünkkel kellett abban az irányban befolyást gyakorolnunk Románia elhatározására, hogy Romániát visszaszerezzük a szövetség számára, Romániát megerősítsük a szövetségben, mert Romániának a szövetséghez való hűségétől függött volna az, hogy a Bulgária és a monarchia közti viszony garanciát nyújtson-e Romániának, hogy Bulgária felől nem érheti megtámadás, vagy ellenkezőleg veszélyt jelentsen-e Románia számára.”

²² ifj. BERTÉNYI Iván: *Az első világháború okai*. 20-22. IN: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk: ROMSICS Ignác. Kossuth, Budapest, 2010.

ország határainál zajlik majd, és egy esetleges vereség beláthatatlan következményekkel jár ezen területek integritása szempontjából. Negatív álláspontját érdemben befolyásolta ugyanakkor, hogy a Német Birodalom szintén a háborús megoldás mellett foglalt állást, és a Szerbia elleni háború eszkalálódása esetén a Monarchia számíthatott Oroszországgal szemben a német fegyverekre. Tisza azonban még ennek tudatában is fenntartotta aggályait, és lépéseket tett azért, hogy húzza az időt, eközben pedig megpróbálta minimalizálni a részéről még mindig helyi háborúnak remélt fegyveres konfliktus kiterjedésének lehetőségét.

A július 7-i közös minisztertanácson kifejtette, hogy Szerbiának teljesíthető ultimátumot kellene átadni, a háborúra csak végső megoldásként szabad tekinteni, mindent el kell követni a fegyveres konfliktus lokalizálása érdekében, és egy háborús győzelem esetén sem szabad anektálni Szerbiát: területeiből Görögországnak, Albániának és Bulgáriának lehet juttatni. Tisza úgy vélte, egy ilyen deklaráció csökkentheti az orosz beavatkozás valószínűségét. Ezt másnap egy, az uralkodónak írt memorandumban is kifejtette.²³ A következő minisztertanácsi ülésen, július 14-én a magyar miniszterelnök ezekben a kérdésekben keresztül is tudta vinni akarátát: az ultimátum szövegezése nem lett elfogadhatatlan, Tisza megkapta a szükséges garanciát a németektől Romániára vonatkozóan, ígéretet kapott Erdély védelmének megerősítésére, elfogadták a bolgárokkal kötendő szövetségre vonatkozó javaslatát, és megszavazták, hogy nem kerül sor szerb területek anektálására. Mivel ekkorra Bécs és Berlin egyértelműen a Szerbia elleni háború mellett foglalt állást, és nyilvánvalóvá vált, hogy szükség esetén a világháborút is vállalják egy olyan konfliktusban, mely elsősorban a Monarchia déli és keleti határait fenyegeti, Tisza nagyon szorult politikai helyzetbe került. Ha magyar miniszterelnökként az uralkodóval szemben fenntartja a háborút ellenző álláspontját, le kell mondenia tisztségéről, és Magyarországnak éppen ezen sorsdöntő órán egy kormányválsággal is meg kell küzdenie, ami Tisza számára nem volt valós opció, ő a kihívások és tettek embere volt. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy nem csak a német és osztrák politikusok fejtettek ki háborús nyomást a miniszterelnökre, hanem az ellenzék és a közvélemény is, határozott fellépést követelve Szerbia ellen.²⁴ További ellenállása esetén reális veszélyt látott abban is,

²³ BARTA Róbert: *Tisza István és a preventív háború koncepciója*. 214. IN: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk: MARUZSA Zoltán, PALLAI László. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2011.

²⁴ Az ellenzék háborús lelkesedése kapcsán tanulságos jelenet, amikor Tisza István a Képviselőházban 1914. július 28-án benyújtotta jelentését a háború esetére való kivételes hatalom igénybeviteléről. Az ellenzék részéről gróf Apponyi Albert reagált a bejelentésre, a következőképpen: „Mélyen tisztelt képviselőház! Megbízatást nyertem az összes ellenzéki pártok részéről, hogy az ő nevükben nyilatkozzam. (Halljuk! Halljuk!) Az én nyilatkozatom teljesen csatlakozik ahhoz a nyilatkozathoz, amelyet néhány nap előtt ugyancsak az összes ellenzéki pártok nevében gróf Andrássy Gyula t. barátom tett. Mi mélyen átérezzük ennek az órának történeti jelentőségét; mi teljesen át vagyunk hatva attól, hogy az a leszámolás, amely megindult, kikerülhetetlen volt, (Élénk helyeslés a ház minden olda-

hogy a Monarchia konfliktusból való kihátrálása esetén elveszítheti a Német Birodalom szövetségi támogatását, melyre a dualista államnak és a területi integritásában fenyegetett Magyarországnak egyértelműen szüksége volt az orosz expanziós törekvésekkel szemben. Mivel ez a lehetőség egyértelműen katasztrofálisnak mutatkozott, a Szerbia elleni háború pozitív kimenetele pedig nem volt kizárható, Tisza a kért és megkapott ígéreteket figyelembe véve megváltoztatta az álláspontját, és hozzájárult az ultimátumhoz, annak minden következményével.²⁵ Az ultimátumot végül július 23-án nyújtotta át a Monarchia belgrádi követe, melyet másnap a szerb kormány elutasított, így július 28-án megtörtént a Monarchia hadüzenete Szerbiának, mely további hadüzenetek sorát váltotta ki.²⁶

Tisza István miniszterelnöki felelőssége nem vitatható, hiszen – miután három héttel előadta azt – végül hozzájárult a nem várt mértékű szenvedést hozó, elhúzódó háború megindításához. Megtette, mert úgy vélte, hogy Magyarországot olyan veszély fenyegeti, melyet az ország egy győztes háborúval talán még elháríthat. A lelkesedés azonban – számos kortársával és más európai kormányok vezetőivel szemben – nem hatotta át. Amikor a hadüzenet napjaiban fogadta a Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjgye-sületének küldöttségét, így fogalmazott: „Borzasztó dolog a háború. Higyjék meg önök, éreztem, átéreztem a háború minden borzalmát és a háború megindításával járó felelősség egész súlyát azokban a napokban, amelyekben nekem is részt kellett vennem a döntésben.”²⁷ Még egyértelműbben fogalmaz unokahúgának, Zeyk Margitnak 1914. augusztus 26-án írt levelében: „...Az én lelkemben nyomort, szenvedést, pusztulást jelent minden háború, ártatlan vér kiöntését, ártatlan asszonyok és gyermekek szenvedését. Elkésérít, hogy egy ilyen nagy háború intézésében van részem. Bántanak azok az ovációk, amelyek engemet érnek, aki még csak részt sem vehetek a küzdelemben. Lelkiismeretem nyugodt; már nyakunkon volt a hurok; amelylyel, ha most el nem vágjuk, alkalmasabb időben fojtottak volna meg bennünket. Nem tehetünk egyebet, de mégis fáj, hogy így kellett lennie...”²⁸ Az idézett mondatok semmiképpen sem egy a háború iránt lelkesedő ember gondolatait tükrözik. Bármit sugalljanak is hivatalos, propagandisztikus megnyilvánulásai, Tiszát egyértelműen nyomasztotta a háborús felelősség terhe.

Kérdés azonban, hogy ez az – általa sosem vitatott és számos esetben dekla-

lán.) és hogy azzal nem a támadásnak terére lépünk, hanem egy elemi, védelmi kötelezettséget teljesítünk. (Élénk helyeslés a ház minden oldalán.) Ennek a leszámolásnak megkezdésére mi is csak egy szóval felelhetünk, azzal a szóval, amely az egész közönségnek ajkain van, és ez a szó az: Hát végre! (Igaz! Úgy van! és élénk helyeslés a ház minden oldalán.)”

²⁵ ifj. BERTÉNYI Iván: *Az első világháború okai*. 21. IN: *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk: ROMSICS Ignác. Kossuth, Budapest, 2010.

²⁶ ORMOS Mária – MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*, Osiris, Budapest, 2003. 223-231.

²⁷ Tisza beszédét közölte: *Az Újság* 1914. július 28-i száma.

²⁸ Gróf Tisza István levele Zeyk Margitnak 1914. augusztus 26-án. IN: *Gróf Tisza István összes munkái*. 4. sor. 2. köt. Budapest, 1924. 89-90.

rált – felelősség egyenlő-e a háborús bűnösség kategóriájával. A kérdést nem annak mai értelmében, a nemzetközi jogi kategória szempontjából szükséges vizsgálni, hanem abból a nézőpontból, hogy vajon jogosak-e azok a vádak, melyek elsősorban az államszocialista korszak magyar történetírását jellemezték, és amelyek a magyar miniszterelnököt a közvélemény előtt mint a világháború kirobbantóját, az értelmetlen halált halt százezrek gyilkosát állították be?

Ebből a nézőpontból vizsgálva ma már – politikai indulatoktól mentesen – kijelenthetjük, hogy a magyar miniszterelnök bűnössége nem nagyobb mint a korabeli Európában hadba lépő valamennyi állami vezető bűnössége. Tudomásul kell azt venni, hogy az első világháború esetén igen hosszú a háborús felelősök listája, az Osztrák-Magyar Monarchia vezetése mellett a korabeli német, orosz, francia, brit és szerb kormány valamennyi tagja ugyanilyen felelősséget hordoz a kezdetben regionális konfliktus kiszélesítéséért, a régóta készülő világháború kirobbantásáért, ugyanakkor éppen ezen okból valamennyi politikus és katona bűnössége megkérdőjelezhető és relativizálható. A források alapján nincs okunk azt feltételezni, hogy a hadba lépő államok bármely vezetője népek kiírását, milliók halálát kívánta volna, de azt tudjuk, hogy valamennyien jó okot láttak a háborúra, melybe nemzetüket, államukat vezették, akár védekezésre szorultak, akár támadtak, és ebből a perspektívából nézve ezek az államférfiak nem tekinthetők bűnösöknek.

Így igaz ez a magyar miniszterelnök esetén is: visszatérő toposz az még a mai centenáriumi megemlékezéseken is, hogy az emberek egy értelmetlen háború értelmezhetetlenül távoli frontjain estek el tömegével, miközben pontosan tudjuk azt, hogy a hadviselő államok által megfogalmazott hadicélok igenis valamennyi európai állam, így Magyarország jövőjét is nagyban érintették. Azt, hogy Tisza helyesen ismerte fel a fenyegető veszélyt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mi történt Magyarországgal az elvesztett világháború után, amikor a győztes hatalmak rendezhették át Európa térképét és erőviszonyait. Szarajevó, Lemberg vagy éppen Doberdó ma már messzire fekszik a térképen, és a Kárpát-medence közepére visszaszorult magyar közgondolkodás hajlamos úgy tekinteni ezekre a véráztatta történelmi helyszínekre, mint amelyeknek távolságuk okán semmi közük sem lehet Magyarországhoz, miközben elfelejtődik, hogy a korabeli Magyarország egy világhatalom meghatározó része volt, melynek sorsa hosszú évtizedekre éppen ezeken a ma már valószínűtlenül távoli harcmezőkön dőlt el. Magyarország nem véletlenül, egy hibás döntés nyomán „sodródott bele” az első világháborúba, hanem területe (és nem csak az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországon kívüli területei) az ellenséges hatalmak (elsősorban Oroszország és Szerbia) érdeklődésének, konkrétan hadicéljainak sorában szerepelt. Mi sem bizonyítja jobban Tisza István államférfiúi nagyságát, minthogy ezzel döntése meghozatalakor tisztában volt, és felelőssége tudatában kísérelte meg elkerülni azt a jövőt, melyről úgy vélte,

hogyan az az ország irányítását rá bízó magyar állampolgárok közössége számára előnytelen, sőt, ahogy a kortársak az első világháborút végül lezáró rendezés után látták: elfogadhatatlan. A fenyegető veszélyek, kihívások elleni fellépés pedig a rendelkezésre álló valamennyi eszközzel nem csak egy kényelmes lehetőség, hanem a mindenkori kormányok felelőssége is, még akkor is, ha a megtévedt utókor alkalmanként a bűnösség bélyegét ragasztja is fel azon személyek megfakult emlékére, akik legjobb tudásuk szerint hazájuk érdekében tették a kötelességüket.

